

Reški murali kot nosilci kulture spomina

Abstract

Murals in Rijeka as holders of the cultural memory

The article is based on the analysis of the urban and visual culture of the city Rijeka with reference to murals that are the products of the project 'Refaj se' that were financed by the members of Rijeka's encyclopedia Fluminensia association. The forms of visual culture are made with a view to awake and to connect the citizens of Rijeka with the important historical, cultural and other aspects of the city itself. The main premise in this paper is the culture of memory and the way the murals represent the agents of memory of the city's past and present, or the linkage of the history, memory and identity. Also, the urban space, in this case the city of Rijeka, is of great importance as a productive field in developing such visual interventions and new ways of communication. The author analyses the theme as a researcher-observer. Starting from the theoretical approach of visual culture and its influence on the urban space, I will continue onto decoding the symbolism of Rijeka's murals. Photographic recording, critical interpretation of the data and an interview with the author of murals, Edi Gustin 'The Mask', are the tools used for decoding the visual components of the artworks being studied.

Keywords: murals, urban space, culture of memory, anthropology of space, visual culture

Tea Šabić is a student of cultural studies at the Faculty of Humanities and Social Sciences on the University of Reka. (sabic.tea@gmail.com)

Povzetek

Članek analizira urbano in vizualno kulturo na Reki, natančneje murale, ki so nastali v projektu *REFaj se*, ki so ga financirali člani združenja Reške enciklopedije Fluminensia. Murali kot oblika vizualne kulture so nastali zato, da prebivalce Reke ozaveščajo in seznanjajo s pomembnimi zgodovinskimi, kulturnimi in drugimi vidiki mesta. Članek se osredinja na kulturo spomina in na murale kot instrumente spominjanja na mestno preteklost in sedanost oziroma kot svojevrstne spomenike ponovnega proučevanja zgodovine, spomina in identitete. Urbani prostor Reke odpira veliko možnosti za tovrstne vizualne intervencije in nove oblike komuniciranja. Avtorica analizira tematiko iz perspektive opazovalke-raziskovalke, pri čemer izhajajoč iz teorije vizualne kulture in njenega vpliva na urbani prostor »prebira« simboliko reških muralov. Metoda fotografskega beleženja, kritična interpretacija podatkov in intervju z avtorjem muralov Edijem Gustinom Masko so sredstva dekodiranja vizualnih komponent tega medija.

Gljučne besede: murali, urbani prostor, kultura spomina, antropologija prostora, vizualna kultura

Tea Šabić je študentka na Oddelku za kulturne študije Filozofske fakultete Univerze na Reki. (sabic.tea@gmail.com)

Uvod

Sodobni urbani prostori so prežeti z znaki, simboli, pomeni in reprezentacijami kot odrazi specifičnih sociopolitičnih, kulturoloških in umetniških praks, ki s svojimi potezami oblikujejo identiteto mesta. MacDougall je v knjigi *Rethinking Visual Anthropology* (1997) definiral vizualno antropologijo kot vedo, ki proučuje kateri koli izraz človeške družbe, ki deloma ali v celoti s pomočjo vizualnih sredstev posreduje pomene. Pravi, da antropologija proučuje politike in možnosti vizualne reprezentacije identitet in skuša odgovoriti na vprašanje, kaj storiti z vizualnim. Vizualna percepcija ima namreč več ravni: zaznavanje slik v prostoru; obnavljanje teh slik v lastnem spominu, reprodukcija in prepoznavanje teh slik. Zato slike kot skupki znakov spadajo v krog vizualnih komunikacij. Ker selekcijo vizualne percepcije določa kultura na nezavedni ravni, pri gledanju vsak pripadnik in pripadnica določene kulture zaradi drugačnih izkušenj različno vidi in absorbira vizualne intervencije v prostoru.

Glede na zgornje ugotovitve vizualne antropologije in zaradi raznovrstnosti vizualnih oblik se besedilo osredinja na dejavnost *street arta* kot vizualno intervencijo v urbani prostor, ki se največkrat ustvarja zunaj konteksta tradicionalne umetniške prakse. Umetniki, ki za plato poslikave namerno izberejo mestno površino, to večinoma počnejo z namenom neposredne komunikacije z javnostjo – brez omejitev formalnega sveta umetnosti in brez okvirjene površine izraza. Enako lahko razberemo iz trditve Thévoza (1988: 216), da so »grafiti slike, odprte v svojo okolico; z grafiti lahko celotna fasada, celo vse mesto postane površina za vpisovanje.« Zato imajo dejavnosti *street arta* kot del vizualne kulture družbeno vlogo neformalne komunikacije.

V besedilu bom analizirala simboliko prikazov oziroma njihovo vsebino in družbeni vidik. V množici urbanih konceptov sem za predmet proučevanja izbrala pet reških muralov, ki so nastali na pobudo članov Facebook skupine Riječka enciklopedija – Fluminensia, ki je kot multimedijski projekt mrežne enciklopedije Gorana Moravčka nastala leta 2011 in ima danes več kot enaindvajset tisoč članov,¹ ki si med seboj brezplačno delijo znanje, fotografije in druge koristne informacije. V prvem uvodnem besedilu skupina poudarja, da bo Fluminensia objavljala dejstva, ki bodo temeljila na virih in preverjeni literaturi, črpala pa bo iz znanja, zbranega na Hrvaškem, v Italiji, na Madžarskem, v Sloveniji, Avstriji, Nemčiji, Franciji, ZDA, Združenem kraljestvu, Turčiji in v drugih nekdanjih jugoslovanskih republikah (Riječka enciklopedija – Fluminensia). Cilj projekta je čim bolj celovito in objektivno prikazati razvoj Reke in njene okolice ter njeno vpetost v sredozemske, evropske in svetovne tokove. Multimedijski projekt enciklopedije je bil in bo tudi v prihodnje osnova za nadaljnje raziskovanje reškega območja. V sklopu tega projekta si več

¹ Podatek se nanaša na september 2016, več o skupini glej Facebook stran Riječka enciklopedija – Fluminensia.

njegovih članov in tudi administratorjev z akcijo *REFaj se* (kar pomeni: opomori si, vrni dolgove) prizadeva poslikati zapuščene mestne površine s prikazi pomembnih trenutkov reške zgodovine. Torej, v članku ne obravnavam vseh reških grafitov, temveč predvsem tiste, ki imajo izobraževalni oziroma ozaveščevalni namen seznanjanja prebivalcev Reke s pomembnimi zgodovinskimi, kulturnimi, športnimi in podobnimi vidiki zgodovine mesta. Zato bom v nadaljevanju najprej obravnavala razmerje zgodovina–spomin–identiteta, s čimer bom opozorila, kako pomembno je razumevanje tega razmerja pri interpretaciji petih reških muralov, v katerih se vsi trije dejavniki prepletajo. Nato bom proučila, kako javni prostori vplivajo na nastajanje vizualne identitete in oblikovanje urbanosti, ki je motiv intervencij, kot so omenjeni murali. Z analizo, ki temelji na interpretaciji zbranih fotografij muralov in intervjuju z umetnikom Edijem Gustinom Masko (ki je tudi avtor muralov), kritično pristopim k svoji urbani okolici, s čimer ustvarim empirično platformo teoretski ravni tega besedila.

Odnos: zgodovina, spomini in identiteta

Kako ugotoviti vpliv murala na kulturo spomina prebivalcev Reke? Za odgovor na to vprašanje je treba analizirati odnos med zgodovino, spominom in identiteto. Francoski zgodovinar Pierre Nora (2006) pojasnjuje, da spomin in zgodovina nista sinonima, temveč nasprotujoča si pojma, da je spomin življenje, ki ga prenašajo živi ljudje, da se nenehno spreminja, je občutljiv na rabo, prisvajanje in manipulacije, nagnjen k dolgemu mirovanju in hitrim oživitvam, medtem ko je zgodovina na drugi strani vedno problematična in nepopolna rekonstrukcija preteklosti. Kot intelektualni in svetovni proces zgodovina teži k analizi in kritičnemu diskurzu, medtem ko pomnjenje umešča spomin na področje »svetega« in se ukoreninja v nečem konkretnem, materialnem (v prostoru, dejanju, sliki, predmetu), zgodovina pa ga od tam izganja, poenostavlja in celo banalizira ter povezuje samo v časovne kontinuitete, evolucije in odnose med stvarmi. Zato je spomin večstranski (kolektiven, individualen), zgodovina pa je vedno rekonstrukcija, in to nedokončana, ki pripada vsem in nikomur. Iz tega logično sledi, da če murale razvrstimo v simbole (prostora) spomina, je v tem primeru njihov glavni namen zaustavljanje časa, ovekovečenje dogodkov iz zgodovine, materializacija nematerialnega in tudi kritika sedanjosti oziroma preteklosti. Pri razumevanju prostora spomina je pomembna njegova simbolna narava, ki jo vedno določa družbeni kontekst. To lahko razberemo iz naslednje trditve:

Prostori pomnjenja so naš trenutek v nacionalni zgodovini ... Pravzaprav so ti prostori sočasno materialni, simbolični in funkcionalni, razlikujejo se zgolj po stopnjah teh treh pomenov. Tudi neki na videz popolnoma materialni prostor, kot je arhivski depo, postane mesto spomina, če mu imaginacija pripiše simbolični pridih. (Nora, 2006: 36–42)

Toda, ali sta lahko spomin in pomnjenje sinonima? Janković (2010) opozori, da se v angleščini zanju uporablja beseda *memory*, tako kot v francoščini *mémoire*, medtem ko nemščina in hrvaščina semantično in v teoriji razlikujeta med *Erinnerung* za spomin in *Gedächtnis* za pomnjenje oziroma *sjećanje* in *pamćenje*. Glede na pomen individualni spomin razumemo kot obnavljanje podobe o preteklem svetu, individualno pomnjenje pa kot psihološki proces pridobivanja in ohranjanja novih vsebin. Janković (2010: 271) pravi, da se povezujeta tudi zelo elaborirana pojma – kolektivno pomnjenje z njegovo družbeno konstrukcijo in kulturni spomin »s prenosom kolektivnega pomnjenja iz generacije v generacijo z namenom rekonstrukcije identitete neke skupnosti«. Ker pa razmerji pomnjenje–zgodovina in pomnjenje–spomin opozarjata na antonim, se postavlja vprašanje, ali obstajajo izjeme. Ali so murali lahko izjema glede na to, da ustvarjajo nove vrednosti s povezovanjem dejstev iz preteklosti, družbenega pomnjenja, spomina oziroma z oblikovanjem asociativnih slik, ki so nosilke spomina in pomnjenja? Ali lahko murali kot prostori pomnjenja povežejo zgodovino, spomin in identiteto mesta Reke?

Za potrditev ali ovrženje teh vprašanj je pomembno ugotoviti, kako odnos med zgodovino in spominom vpliva na graditev identitete. Pomnjenje in identiteta se s časom in prostorom spreminjata oziroma nista fiksna, temveč sta reprezentaciji ali konstrukciji realnosti in sta prej subjektivna kakor objektivna fenomena. Tako kot se identiteta in pomnjenje medsebojno vzdržujeta, sta tudi odraz določenih subjektivnih položajev, družbenih meja in moči. Oba sta politični in družbeni konstrukt (Gillis, 2006: 173), ker koordinirata individualne in skupinske spomine. Torej, trije osnovni pojmi, ki jih v besedilu analiziram, imajo skupne in razlikovalne vidike, toda povezani so tudi zgodovinsko, zato lahko kroniko tega prežemanja spremljamo skozi različne vizualne prikaze. Prav murali so lahko primer »platna« za izražanje želje in poudarjanje reške identitete in kulture spomina. Glede na te ugotovitve trdim, da je spomin pri ljudeh nujno subjektiven, nagnjen k reinterpretacijam in poznejšim dodajanjem določenih dejstev, ki so se zgodila ali pa ne, toda kljub temu je spomin eden glavnih virov zgodovinskega raziskovanja določene tematike. Prav spomin stopi na mesto, kjer arhivski dokumenti in zapisi obmolkejo; zato lahko rečemo, da je spomin nekakšna nadgradnja arhivskega gradiva. Glavni problem je, da se spomin posameznikov na isti dogodek razlikuje. Nihče se ne spomni preteklosti na isti način kot drugi in vsakdo ima svojo interpretacijo preteklih časov, ljudi in dogodkov. Te kaotične interpretacije si zgodovina kot znanost prizadeva predelati in z različno obravnavo določiti časovno-prostorski kontekst, v katerem jih lahko smiselno analizira. Toda zgodovina ni eksaktna, objektivna znanost, temveč proizvod interpretacije zgodovinarjev, ki analizirajo samo posamezni zgodovinski segment neke družbe ali skupnosti, saj preteklega dogajanja ni mogoče celovito zaobjeti. Tak posamezni vidik oziroma način prečkanja spomina, zgodovine in identitete so tudi reški murali. So mešanica spominov in zgodovine, temelječe na dejstvih. Prav ta mešanica želi na koncu ustvariti občutek ali vsaj prispevati k

občutku poistovetenja posameznika s svojim mestom. Namreč, reški murali želijo prebivalce Reke seznaniti in pri nekaterih samo obuditi spomine, o pomembnih dogodkih in osebnostih iz zgodovine mesta ter na posreden, metafizični način vzpostaviti povezavo med mestom in ljudmi, ki živijo v njem, kar bom podrobneje analizirala v nadaljevanju.

Pomen javnih prostorov

Ali je resnično mogoče s poslikavo javnih površin prikazati družbena nasprotja in pri tem ustvariti nekaj več kot grafit (Lefebvre, 1991: 145)? Ali grafiti komunicirajo samo vizualno ali pa lahko spodbudijo nastanek prostora z novim pomenom? Kdo naj ima med mejami javnega, zasebnega in tudi državnega pravico do vizualnosti in njene uporabe ter komu mora pripadati moč, da označuje in določi take meje? Lefebvre (1991) pravi, da se na urbani površini reflektira družbena sprememba, medtem ko je za Kostofa (1992: 103) javni prostor slikarsko platno, na katerem so naslikane politične in družbene spremembe. Povedano drugače, »zid dejansko govori« (Halsey in Pederick, 2010: 84), pri čemer je poudarek na ekspresiji in komunikaciji prostora. Grafiti, murali in podobna vizualna dela lahko posredujejo sporočilo z družbeno-politično vsebino in prav to najboljše pojasni Lefebvrova teorija o instrumentalni funkciji prostora, ki dialektično oblikuje družbene odnose in povzroči socialne spremembe, ki zahtevajo oblikovanje nove površine (Lefebvre, 1974).

Reške murale lahko razumemo kot obliko aktivizma, ki si prizadeva vnesti navidezni »(ne)red« v trenutno obstoječi prostor in sedanosti ponuditi izbiro, ki teži k novi prostorski strukturi urbanosti; poseg v hegemonске prostorske norme se zgodi z zavrnitvijo dominantnih omejitev, ki prostor zaprejo in s tem povzročijo, da je komunikacijsko nedostopen. Iveson (2010: 28) pravi, da prebivalci mesta z vsakodneвно dejavnostjo uporabljajo in ustvarjajo urbani prostor. Oni so tisto občinstvo, ki so mu murali namenjeni in ki nato različno sprejme prikazane pomenne. Grafiti simbolizirajo vitalnost prostora, dekodirajo ozemeljske »diskriminacije« in so delo različnih kultur in subkultur družbe. To je igra oziroma subverzivna strategija graditve nove prostorske identitete in razmer, ki spreminjajo človeško percepcijo. Poslikani zidovi v urbanem prostoru povzročajo spremembe, tj. tiste spremembe, s katerimi simbolično, občutljivo in pozabljeno znova vzpostavlja kulturo spomina (La Rocca, 2013: 93, 94). V našem primeru je navidezno trdno določenemu² javnemu prostoru mesta Reka dodano novo oblačilo, ki ima specifične vrednosti in pomene.

Obstoječi urbani tvorbi mesta je dodana bolj demokratična, svobodnejša in

² Besedo navidezno uporabljam zato, ker je vsak urbani prostor izpostavljen spremembam.

bolj družbena sprememba, ki sproži preverjanje dominantnih institucionaliziranih mestnih načrtov, praks, ideologij in tudi resne pomisleke o politiki moči, neenakosti, nepravičnosti in izkoriščanju mestnih površin. Po takih smernicah lahko reški urbanizem raziskujemo kot oder različnih družbenih procesov. Na način, kako odnosi v prostoru oblikujejo številne različice mesta, moramo gledati iz več perspektiv, pri čemer se je treba sklicevati na mestni oziroma na javni prostor kot mesto družbenih interakcij, a hkrati tudi samote, mesto razlik in ločevanja, ekonomski in kulturni prostor oziroma mesto vsakodnevnih izkušenj in svobode. V vseh teh dimenzijah imajo pomembno vlogo murali, o katerih bom podrobneje govorila v nadaljevanju skozi analizo zbranih fotografij petih muralov. Upoštevajoč te definicije postavljam vprašanje: kako murali intervenirajo v prostor mesta Reke?

Analiza raziskovanja

Glavna metoda raziskave je semiologija oziroma proučevanje različnih znakovnih sistemov vizualnih kompozicij, ki vsebujejo informacije ali pa jih posredujejo prebivalcem Reke. To metodo uporabljam za dekonstruiranje vizualnega diskurza mesta oziroma za analizo petih fotografij muralov, ki prikazujejo ene od glavnih, zgodovinsko pomembnih komponent reške identitete. Semiologijo kot disciplino, ki odpira številna ključna vprašanja, je kot tako težko zamejiti. Ko za branje urbanih prostorov uporabljamo kode, podobne tistim za tekstovno analizo, se zdi, da pogosto ostajajo na deskriptivni ravni. Za preskok na naslednjo raven moramo prostoru dodati status sporočila, prebivalcem v tem prostoru pa status bralca.

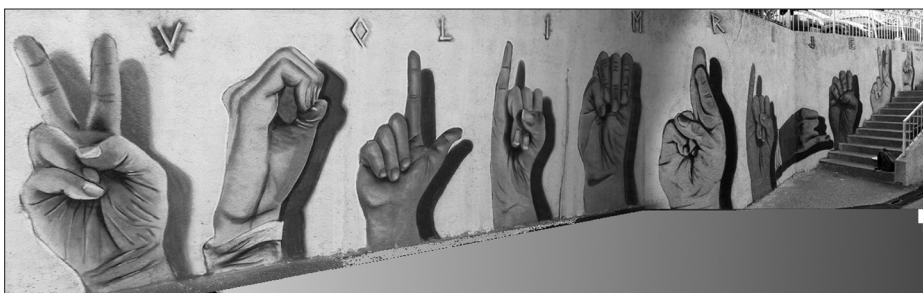
Kot sem uvodoma že omenila, obravnavam projekt *REFaj se*. Njegovi člani si prizadevajo za poslikavo pozabljenih površin in objektov s prikazi pomembnih trenutkov reške zgodovine. Z murali si torej prizadevajo materializirati nematerialni svet kulture in spomina, zato moramo murale razumeti globlje kot zgolj enodimenzionalni vizualni prikaz. Pri samem branju prikazov na muralih sem sledila naslednjim vodilom: kompoziciji (razpored posameznih delov, ki tvorijo celoto, barve, črke), kontekstu ali vsebini (zgodovinska, zabavna, izobraževalna, politična), impresiji (občutek, ki ga zbudi mural v vizualni izkušnji), lokaciji (umestitev murala), simboliki, ciljnemu občinstvu, naslovu, subjektu prikaza in izkušnjam avtorja murala, Edija Gustina.

V tem kontekstu so v vizualni kulturi Reke ključni njeni ustvarjalci (grafitarji), izdelki (murali) in občinstvo (prebivalci Reke), ki kot vselej medsebojno prepleteni dejavniki vplivajo na konstrukcijo identitet. Toda pri tem ostaja problem, kako prepoznati in dekodirati kompleksno strukturo pomena vizualne komunikacije mesta. Za vsakega posameznega prebivalca je pomen mesta povezan z določno realnostjo, v kateri nastajajo specifični pomeni in spomini, ki jih je mogoče deliti, ali pa ne, so skupni ali podobni, ali pa ne, spominom in pomenom drugih prebivalcev in mestom. Povezanost in ločevanje v takih tokovih prostorskih izkušenj izvirata iz

različne konstrukcije kulture in zgodovine. Za lažjo določitev specifičnosti reškega urbanega diskurza bom s pomočjo semiologije poskušala podati vpogled v to, kako nam murali omogočijo, da se sami naučimo nekakšnega seznanjenja in prepoznavanja znakov, pri čemer bo poudarek na sliki, njenem kulturnem pomenu, družbeni praksi oziroma vizualizaciji družbene realnosti ter na črkah/besedah, ki vrednotno dopolnjujejo mural. Kot je omenjeno v uvodu, reški prikazi skicirajo mestne zgodovinske dogodke, ki so jih številni prebivalci pozabili ali pa jih ne poznajo. Zato se z vizualnimi sredstvi skuša prikazati nevidno, pri čemer se spremeni dotedanja arhitektura. Murali kot končni izdelek projekta ozaveščanja ljudi o zgodovini Reke so komunikacijski kanal za prenašanje sporočil z urbanim diskurzom, ki pa ne more biti za vse prebivalce mesta enak. Da lahko taka intervencija doseže zeleno občinstvo, mora stati na vidnem mestu, kar je velikokrat problem. Avtor muralov, Edi Gustin (2015), poudarja:

Mislím, da za večino ljudi to ne pomeni več kot ugotovitev, da je nekaj lepo ali grdo. Preostali gledajo na murale iz druge perspektive, celo ogledajo si jih temeljiteje, preberejo in razmislijo, kaj je avtor hotel prikazati ali povedati. Na splošno so ljudje na vsakem koraku bombardirani s plakati *jumbo* in drugimi oglasi, zato se je danes z murali težko prebiti do gledalcev. Ljudje so že imuni na oglaševanje in niti ne vidijo, kaj jih obkroža. Postali smo tako nekritični, da niti ne opazimo subliminalnega sporočila in s tem tudi ne muralov. (Gustin v intervjuju, 2015)

Javni prostor je onesnažen z različnimi znaki. Mimoidoči je soočen s kompleksno sliko takega prostora in gosto mrežo pomenov, zato je včasih težko razlikovati in sploh opaziti tiste, ki posredujejo izobraževalno, družbeno in podobno vsebino. Ob številnih enosmernih, potrošniških, ideoloških in institucionaliziranih znakih so sodelavci projekta *REFaj se* umestili večino muralov ob večje prometnice in na večje zidane površine, da bi bili vidnejši in jih bi bilo lažje dekodirati. O njihovih delih so poročali številni časopisni in spletni članki ter reportaže, kar je pripomoglo k informiranosti ljudi o muralih in prizadevanjih za nadaljnje aktivistične projekte

Mural *Rad imam Reko* na Turniču v znakovnem jeziku je posvečen gluhim in naglušnim. Avtor: Edi Gustin, januar 2004 (Foto: Edi Gustin)

na Reki. Murali reške Fluminensie so nastali samoiniciativno in so samofinancirani, namenjeni so ljudem in ne institucijam, kar so tudi izpisali s sloganom *Delovni ljudje svojim someščanom (Radni ljudi svojim sugrađanima)*. To sporočilo je vidno na muralu *Rad imam Reko (Volim Rijeku)*, ki je nastal januarja 2004 (na 1. sliki). Slogan je parafraza socialističnega slogana, ko so prebivalci Reke s samoprispevki financirali gradnjo novih šol, bolnišnic, cest in drugih mestnih prostorov. Podobnost z akcijo Facebook skupine Riječka enciklopedija – Fluminensia je evidentna, drugačni so le družbeni kontekst, višina sredstev in končni cilj. Prvotni slogan se je glasil *Delovni ljudje prebivalcem Reke (Radni ljudi građanima Rijeke)*. To je nazoren primer drobnega vidika kulture spomina prebivalcev Reke. Mural je posvečen gluhim in naglušnim in je naslikan s simboličnimi mavričnimi barvami, s čimer aktivistično ozavešča o ovirah, s katerimi se srečujejo nekateri prebivalci na Reki. Taka intervencija v prostor opozarja na potrebo po spremembi in nezadovoljstvo z obstoječim stanjem. Prizadeva si subverzirati realnost, v katero še vedno niso vključeni nekateri segmenti našega vsakdana – vanjo spadajo tudi murali. Z združevanjem obrobnihih tem se lahko za tako in podobno problematiko še bolj senzibilizira gledalca. Pod površinsko »mestoljubnim«
sporočilom *Rad imam Reko (Volim Rijeku)*, ki lahko neposredno pozitivno vpliva na mimoidočega, subliminalno sporočilo govori o omejitvah tega istega ljubljenege mesta. Asociativne slike ustvarjajo novo in drugačno komunikacijsko dinamiko, ki spremeni dotedanjo enosmernost javnih površin.

Mural *Glasnica miru*, marec 2012 (Foto: Edi Gustin)

Murali so del stilizacije in estetizacije urbane vizualne kulture in kot intervencije v mestni prostor spreminjajo pogled na obstoječo arhitekturo. Toda prav ta sprememba naznanja problem in ga tudi definira. Murali niso stalni. Tako kot je mural nastal na že obstoječem zidu in ga oblikoval, je tudi njega mogoče izbrisati. Edi Gustin je načrtoval, da bodo njegova dela naslikana na vsakem avtobusu, vsaki avtobusni postaji, potem pa je ugotovil, da nikoli ne bo poslikal mesta, temveč kvečjemu kakšen zid, ki ga bodo čez nekaj časa prebelili, ali pa bo poslikava zble-

Mural *Boris Ilić*, november 2012 (Foto: Edi Gustin)

dela, propadla: »Žal mi je, da lastnik novega prostora ni ohranil obstoječe slike, no, murali so obsojeni na milost in nemilost vremenskih razmer, preperevanju in lastnikom zidov.« (Gustin v intervjuju, 2015) Zato lahko kulturo grafitov imenujemo tudi *vanishing culture* oziroma kulturo izginjanja. To je vidno pri muralih *Boris Ilić* in *Glasnica miru* (*Vjesnica mira*). Mural *Glasnica miru* (ki je nastal marca 2012) je bil naslikan v središču mesta, natančneje, na nemški bunker iz druge svetovne vojne in prikazuje istoimensko skulpturo kiparja Antuna Augustinčiča, ki so jo leta 1955 iz reškega pristanišča prepeljali v New York, kjer danes stoji pred poslopjem Združenih narodov. Pri muralu gre za simbolično razmerje med naslovom poslikave in lokacijo, na kateri se nahaja – bunker stoji ob glavni prometnici pri avtobusni postaji, zato se je zelo povečalo število opazovalcev. Toda leta 2014 so mural prebarvali, ker so bunker preuredili v gostinski objekt.

Mural z naslovom *Boris Ilić* (nastal novembra 2012) prikazuje istoimenskega

Rečana, dobitnika prve zlate medalje za neodvisno Hrvaško na svetovnem prvenstvu v *full contactu* in *kick boxingu*, ki je bilo od 6. do 8. decembra 1991 v Parizu. Toda dve leti pozneje je lastnik objekta poslikavo prebarval. V tem kontekstu se postavlja vprašanje, zakaj murali ne veljajo za umetniško materialno dobrino, ki se ne bi smela izbrisati? Če ostanemo pri Reki, murali so predvsem kulturni izdelki, ki so jih financirali prebivalci mesta sami in jih namenili svojim someščanom. Zakaj ne brišemo umetnosti, ki je institucionalizirana, formalna in klasična? Zdi se, da najpogosteje obstane in je zaščiten tisto delo, ki se afirmira v določenih ideoloških okvirih in ki je povezano s tradicionalnim socio-političnim razvojem urbanizma, ter da se dejavnosti *street arta* še vedno potiskajo na obrobje družbe. Z vzpostavljenim komunikacijskim procesom, ki nastane s prenosom sporočil prek muralov, se želi dekonstruirati vnaprej določena stališča o različnih dejavnostih, pomembno vlogo pa ima aktivnost udeležencev, kar poudarja dinamičnost grafitov, a tudi njihovo izpostavljenost spremembam (Botica, 2001).

Mural Antun Mihanović, julij 2014 (Foto: Edi Gustin)

Grafit (tako v besedilni kot v likovni obliki) v takem komunikacijskem modelu ni fiksni in vpliva na reakcije tistih, katerim so sporočila namenjena (Burić, 2013: 29). Vzporedno s tem je poleg fluidnosti grafitov in vpliva na reakcijo opazovalcev pomemben element tudi lokacija:

Mural *Mesto Baltazar i reški profesorji*, junij 2012 (Foto: Edi Gustin)

Lokacija je enako pomembna zato, da senzibilizira vse več ljudi za take projekte, ki se tako začnejo neustavljivo širiti. Zame je bila najpomembnejša lokacija na Mihanovičevi – in sam Mihanović, ker se ime ulice neposredno ujema z opravljenim enciklopedijskim vnosom. (Gustin, intervju, 2015)

Namreč, mural *Antun Mihanović* (nastal je julija 2012), na katerem je na levi strani poslikave izpisano besedilo hrvaške himne, opozarja na zgodovinsko dejstvo, da je Mihanović v tedanji madžarski Reki delal kot gubernijski tajnik (19. stoletje). Živel in delal je v Gubernijalni palači ali stari Guvernerjevi palači, ki stala od leta 1780 do 1895. leta. Najpomembnejše pa je, da je Mihanović napisal hrvaško himno na Reki in da je mural prav na ulici, ki se imenuje po njem. Naslikan je na stari vodni postaji, ki pred poslikavo ni imela prostorsko-estetske funkcije. Avtor je uporabil tople barve in zlate črke, da bi se mural videl in ločil od okoliške urbane površine, na desni strani poslikave pa je Mihanovičev portret. Gustin pravi:

Če bi se moral odločiti za najljubši projekt, bi se odločil za Antuna Mihanoviča na Mihanovičevi ulici. Zagotovo spada ta mural v mojo prvotno vizijo poslikane urbane enciklopedije. Če vprašamo someščane, po kom se imenuje njihova ulica in ali lahko povedo kaj o tem človeku, jih devet od desetih ne bo znalo odgovoriti. Mislim, da bi bil edinstven projekt, če bi imeli na ulicah izobraževalne murale o mestu ali ljudeh, ki so ali pa zdaj živijo v njem. (Gustin, 2015)

Mural *Mesto Baltazar in reški profesorji* (nastal je julija 2012) prav tako stoji ob glavni prometnici in je kombinacija besedila in slikovnih prikazov – našteta so imena profesorjev ob njihovih najbolj poznanih delih. Kot je bilo že rečeno, da bi sporočilo murala doseglo ciljno občinstvo, je pomembna lokacija dela, saj je cilj vidnost, jasnost in dostopnost za zaznavo občinstva. Torej, ozadje Mesta Baltazar je inspirirala Reka, mural pa je poklon doktorjem znanosti, pravnemu zgodovinarju Luju Margetiči (*Povijest prava Kvarnera i Rijeke*, 2006), lingvistu Branku Fučiću (*Glagoljska epigrafika*, 1982) in umetnostni zgodovinariki Radmili Matejčić (*Kako čitati grad*, 2007). Na poslikavi so jasno zapisana in vidna zgodovinska dejstva mesta. S tem mural izpolnjuje vlogo prostora spomina, ki neposredno prenaša sporočilo ciljnemu občinstvu. V komunikacijskem procesu se ta mural tako kot drugi ne nanaša samo na en segment zgodovine, iz interpretacij petih izbranih vizualnih intervencij pa velja poudariti zaobjetje in povezovanje treh pomembnih ravni: reške zgodovine, spomina in identitete, kar kaže na mnogovrstno funkcijo ali vlogo muralov, tj. politične, družbene in zgodovinske.

Ni bil moj namen, da v raziskavi obravnavam vse reške murale, temveč da poudarim vsebinske in pomenske elemente posameznih muralov in na podlagi teh primerov poslikanih mestnih površin raziščem, na kakšen način reško identiteto (re)konstruira vizualna kultura z izobraževalnim (posredovanje določenih dejstev o Reki), zgodovinskim (prikaz delov preteklosti), družbenim (sprememba percepcije pomena javnega prostora, ki je nastal s financiranjem in interakcijo članov združenja Fluminensia) in simboličnim značajem (intervencije v prostor napotujejo k potrebnim družbeno-političnim spremembam). Prepričana sem, da je cilj takih intervencij v urbani prostor sprememba, preoblikovanje, urejanje mestnega prostora in tudi vzpostavitev nove oblike komunikacije.

Toda ob vseh pozitivnih potezah tega projekta je treba omeniti tudi negativni vidik. Vsi opisani murali so zvest prikaz hrvaškega oziroma reškega zgodovinskega *mainstreama*. Zgodbe, ki jih vidimo in beremo na predstavljenih muralih, so afirmacija dominantnih interpretacij preteklosti. Torej, ne vsebujejo alternativnih in subverzivnih motivov, ki jih pogosto vidimo v medijskih objavah ali ko gledamo slike skupine Fluminensia. Zato se postavlja vprašanje: Kakšen spomin se artikulira s temi murali in kdo odloča, kateri spomin bo prikazan oziroma »se vrnil«?

Elementi tega projekta, ki jih opazi opazovalec, so reška identiteta, zgodovina in spomin, ki so integrirani in priloženi demokratičnosti in transparentnosti mesta. S kritično interpretacijo podatkov pa se odpira pet ključnih mest, ki se nanašajo na mesto Reka: povezovanje identitete, spomina in zgodovine; ustvarjanje kulture spomina; vizualna kultura in njen vpliv na občinstvo; simbolika, pomen in branje murala; ter pomen urbanih prostorov med samim vpisovanjem takih intervencij. Prav tako je projekt samofinanciran, ustvarili so ga prebivalci Reke, poslikane so mestne površine različnih velikosti in dostopnosti, težijo k prenosu znanja in obnovi zapuščenih mestnih objektov, kar lahko skupaj z aktivistično težnjo projekta označimo za proces ustvarjanja kulture spomina urbanega prostora mesta Reka.

Vsak od petih analiziranih muralov povezuje materialni (javni prostor) z idejno sfero (ideja projekta poslikave), kar je povzročilo nastanek novih odlik, za katere ne moremo trditi, da so povsem zunaj tradicionalnih, ideoloških in institucionalnih okvirov. S subverzijo mestnih površin, z dekonstrukcijo nasprotovanja splošnim in marginalnim definicijam umetnosti ta projekt odpira številna ključna vprašanja za mesto Reka in njegove prebivalce: kdo ustvarja spomin na Reki in kakšen je; katero znanje prenašajo prebivalstvu murali; ali obstaja prostor za raziskovanje normativnih zgodovinskih dejstev in ali obstaja težnja, da se alternativne naracije (ki jih je v reški zgodovini veliko) umestijo v mestni prostor. Navedeni stavki so vsekakor koristne hipoteze za podrobnejše raziskovanje te teme.

Sklep

Prikazani murali na zidovih in drugih površinah imajo več vlog: ustvarjajo nove pomenske strukture, pri čemer uporabljajo naravno platno urbanega prostora. So edinstvena oblika komunikacije, ki postaja nepogrešljiv del kulture mestnih okolij. Murali so legalna intervencija na neizkoriščeno reško površino, ki s svojim izobraževalnim, družbenim in estetskim vtisom seznanjajo prebivalce z njihovo preteklostjo. Avtorji vizualnih intervencij postavljajo svoje delo v javni prostor in s tem širijo sporočila, s katerimi želijo spodbuditi spremembe na socialnem in kulturnem področju družbe. Tako zidovi v naših mestih postanejo simbolni-komunikacijski prostori (Lalić in dr., 1991). Izdelovalci muralov puščajo svojo ustvarjalnost na urbani površini, ki jo lahko identificiramo kot simbolno praznino, v katero se vpisujejo določeni pomeni. Nagovarjajo opazovalce (posameznika in skupino), ki po navadi zavzamejo aktivno stališče tako, da bodisi kot sodelavci komunikacijskega urbanega procesa na besedilo grafita ali likovni izraz odgovarjajo, ga absorbirajo, spremenijo ali brišejo, s čimer, in to je najpomembnejše, vedno označijo in potrdijo, kako pomembni so grafiti oziroma murali v interakciji posameznikov in skupin (Burić, 2013: 15). Na reške murale vsekakor lahko gledamo iz perspektive ustvarjanja novih vrednosti, kjer se obstoječi zgodbi doda drugačen urbani narativ, ki je izpostavljen različnim interpretacijam.

Trdim, da lahko murale na Reki, natančneje projekt *RAFaj se*, razumemo kot afirmacijo sedanje zgodovinske analize in interpretacije, vendar pa spreminja smer sodobne urbane površine in njenih vsebin. Z zgodovinskimi identitetnimi značilnostmi Reke prikazujejo emocionalno in tudi simbolno metaforo mestne ekspresivnosti. Premagati in spremeniti hočejo monotonijo, hitenje in »hrup« mesta, dodati novo vrednost neizkoriščenim in pozabljenim površinam, zidovom in hišam ter ustvariti drugačen pomenski prostor in identiteto mesta. Ker nekateri od analiziranih muralov prikazujejo specifične zgodovinske trenutke in dejstva, so še naprej predmet različnih interpretacij, ker jih, kakor sem opozorila v uvodu, vsakdo dojema po svoje. Z estetsko pomembnostjo in vlogo spominjanja prebivalcev Reka

murali prevzemajo personificirano vlogo someščanov. Rečemo lahko, da se sproži remediacija, v kateri se z združitvijo starega (mestna površina) in novega (barve, simbolika, ideja) ustvarja sodobna interpretacija sociopolitične, kulturološke, izobraževalne, specifično identitetne reške misli, ki, če obstane, postane materialni del kulture spomina mesta Reka. Prav v tem primeru povezava med zgodovino, spominom in identiteto večnamensko razširja vizualni *scape* mesta Reka.

Prevedla Nina Kozinc

Literatura

- BOTICA, STIPE (2001): Grafiti i njihova struktura. *Umjetnost riječi: časopis za nauku o književnosti* (45)1:79–88.
- BURIĆ, MARIJANA (2013): *Grafiti: interpretacija sadržaja i društvenog značenja poruka u različitim vrstama grafita na primjeru grada Zagreba*. Diplomski rad. Zagreb: Filozofska fakulteta.
- GILLIS, JOHN (2006): Pamćenje i identitet: Povijest jednog odnosa. V *Kultura pamćenja i historija*, M. Brkljačić in S. Prlenda (ur.), 169–197. Zagreb: Golden marketing.
- HALSEY, MARKE IN BEN PEDERICK (2010): The game of fame: Mural, graffiti, erasure. *City* (14)1: 82–98.
- IVESON, KURT (2010): Introduction. *City* (14)1: 25–32.
- JANKOVIĆ, BRANIMIR (2010): Teorijsko-istraživački pristupi / Historija sjećanja i pamćenja. *Historijski zbornik* 1: 269–311.
- KOSTOF, SPIRO (1992): *The City Assembled: The Elements of Urban Form Through History*. Boston, NY, London: Thames & Hudson.
- LALIĆ, DRAŽEN, ANČI LEBURIĆ IN NENAD BULAT (1991): *Najsmo ljudi. Grafiti i subkultura*. Zagreb: Alinea.
- LA ROCCA, FABIO (2013): The wall as screen: porous architecture and the aesthetics of graffiti. V *INOPINATUM: The unexpected impertinence of urban creativity*, L. Borriello in C. Ruggiero (ur.), 91–102. Roma: Arti Grafiche Boccia.
- LEFEBVRE, HENRI (1974): *The Production of Space*. Oxford, Cambridge: Blackwell.
- MACDOUGALL, DAVID (1997): The Visual in Anthropology. V *Rethinking Visual Anthropology*, M. Banks in H. Morphy (ur.), 275–295. New Haven: Yale University Press.
- NORA, PIERRE (2006): Između pamćenja i historije. Problematika mjesta. V *Kultura pamćenja i historija*, M. Brkljačić in S. Prlenda (ur.), 21–43. Zagreb: Golden marketing.
- RIJEČKA ENCIKLOPEDIJA – FLUMINENSIA. Dostopno na: <https://www.facebook.com/groups/REFaj/> (15. september 2016).
- THEVOZ, MICHEL (1988): Zid kao erogena zona. *Quorum* (18)1: 215–217.

Intervju z Edijem Gustinom, april 2015.